

УДК 351.82

**Державне управління та циклічні механізми соціально-економічного розвитку**

С.А. КВІТКА

Дніпропетровський регіональний інститут державного управління  
Національної академії державного управління при Президентові України,  
м. Дніпропетровськ, Україна, E-mail: skvitka@i.ua

**Авторське резюме**

У статті розглядаються циклічні механізми соціально-економічного розвитку як один з видів природних циклів. Автор відзначає, що в усіх випадках в основі циклічності лежать автоколивання. А вони можливі лише при постійному припливі трьох ресурсів - енергії, речовини та інформації. Виходячи з цього, відзначається, що самоорганізація цілісних структур, поза залежністю від їх генезису, здійснюється внаслідок нерозривної суперечливої єдності двох взаємодіючих типів потоків ресурсів – А-поток, що формує систему, і В-поток, що дезорганізує її. Цикл розвитку систем містить дві складові: тієї, що характеризує розвиток системи з позитивним насиченням, згідно з логістичним законом ( $A > B$ ); й іншої, що характеризує розвиток системи з негативним насиченням ( $B < A$ ), що теж відбувається за логістичним законом. В усіх випадках процес спрямований до  $A=B$ . Будь-який розвиток суспільних систем можна поділити на кілька типів, серед яких основними є наступні: 1) цикл конформного (автомоделного) розвитку - динамічно зрівноваженого стану; 2) цикл еволюційних революцій; 3) цикл еволюційних катастроф. Автор також розглядає особливості зовнішнього впливу на державне управління країн з перехідною економікою з боку країн-лідерів, які мають можливості регулювати доступ до ресурсів - енергії, речовини, інформації.

**Ключові слова:** державне управління, суспільна система, циклічні механізми соціально-економічного розвитку суспільства, еволюційні революції, еволюційні катастрофи.

**Public administration and cyclical mechanisms socio-economic development**

S.A. KVITKA

Dnepropetrovsk regional institute of public administration, the National  
academy of public administration, office of the President of Ukraine,  
Dnipropetrovsk, Ukraine, E-mail: skvitka@i.ua

**Abstract**

The article discusses the cyclical mechanisms of socio-economic development as one of kinds of natural cycles. The author notes that in all cases the basis of the self-oscillations are cyclical. And they are only possible with the constant influx of three resources - energy, matter and information. On this basis, it is noted that the self-organization of coherent structures, regardless of their Genesis, is due to intrinsically contradictory unity of two interacting types of resource flows - energy, matter and information – And-stream forming system, and the In-flow that will disrupt her. The cycle of development of systems consists of two components: one that describes the development of a system with positive saturation, according to a logistic law ( $A > B$ ); and another describing the development of the system with negative saturation ( $B < A$ ), which also occurs according to the logistic law. In all cases, the process is directed to  $A=B$ . Any development of social systems can be divided into several types, among which are the following: 1) the conformal cycle (self-similar) development is dynamic - equilibrium state; 2) the evolutionary cycle of revolutions; 3) the evolutionary cycle of disasters. The author also considers the pecu-

© С.А. Квітка, 2016

liarities of external influence on state control of economies by the countries-leaders who have the ability to regulate access to resources - energy, matter and information.

**Keywords:** public administration, public system, cyclic mechanisms of socio-economic development of society, the evolutionary revolution an evolutionary disaster.

**Постановка проблеми.** Проблема циклічності соціально-економічного розвитку у різних країнах та в різні часи приваблює вчених давно і не випадково, оскільки розкриття механізмів періодичності процесів, що відбуваються у суспільстві, відкриває шлях до їх прогнозування і таким чином розширює можливості державного управління та планування цілеспрямованої діяльності суспільних інститутів.

**Аналіз публікацій і досліджень.** Вивчення циклічних процесів у розвитку суспільств триває з моменту виникнення науки як такої. Між тим саме за останні два століття зроблено значні кроки у дослідженні цього феномена і пов'язані вони з іменами таких видатних учених, як В.Вернадський, А.Чижевський, Л.Гумільов, М.Кондратьєв, М.Туган-Барановський, Й.Шумпетер, Ф.Бродель, А.Тойнбі, В.Ростоу, С.Хантінгтон та інших. На сьогодні серед науковців не виникає заперечень щодо існування соціально-економічних циклів, хоча досі точаться дискусії щодо механізмів їх функціонування та взаємодії з іншими циклами у суспільстві та природі. Серед сучасних дослідників, які займаються цією проблематикою в Україні та за кордоном - В.П.Кузьменко, А.В.Полетаєв, І.М.Савельєва, Ю.В.Шишков, С.М.Меньшиков, Л.А.Клименко, С.В.Нікітін, Ю.Яковець та інші, в роботах яких досліджуються різні аспекти циклічних процесів у суспільстві.

Разом з тим, слід відзначити, що наукова думка ще на шляху відкриття закономірностей, здатних описувати циклічні процеси, що відбуваються в розвитку суспільства та держави.

**Метою дослідження** є визначення особливостей циклів соціально-економічного розвитку суспільства та їх взаємозв'язок з державним управлінням в країнах з перехідною економікою.

**Виклад основного матеріалу.** Багато вчених минулого та сучасності відзначили у своїх роботах, що циклічні процеси у суспільстві та природі мають

багато спільного, в тому числі і у соціально-гуманітарних і економічних сферах [2,5,14,17,19,21]. Таким чином, склалося більш-менш спільне уявлення про те, що під соціально-економічними циклами розуміється феномен періодичної повторюваності процесів змін у техніко-технологічній базі економіки та управлінських структурах держави, в тому числі повторювання кризових явищ, які безпосередньо впливають на суспільне життя [9,10,12].

Відрізняють короткострокові та довгострокові цикли. За звичай короткострокова періодичність розглядається як стадіальний процес, що характеризує зародження якоїсь системи, її порівняно швидкий розвиток і, нарешті, загасання росту з наступним спадом і руйнуванням – закінчення циклу. Такі цикли характеризуються недовготривалим терміном і без значних труднощів прораховуються.

Складніша справа з довгостроковими циклами, характерний час розвитку яких становить кілька десятків років (цикли Кондратьєва). Зрозуміло, що довгострокові цикли є результатом поєднання і взаємовпливу багатьох факторів. Деякі з них є визначальними, і питання - чи існують вони із самого початку розвитку системи або формуються після закінчення деякого часу після її зародження - вкрай цікаве і не розкрито дотепер [6,7,23].

Періодичністю розвитку характеризуються всі цілісні утворення – системи, що самоорганізуються, в тому числі суспільства й держави. Циклічність розвитку соціально-економічних систем не відноситься до числа якихось виняткових явищ. Усі цілісні утворення у своєму розвитку випробують стійкі коливання. Цикл розвитку складається з ряду послідовних змін: спочатку зародження системи і її розвиток – розквіт, швидке збільшення в розмірах (наприклад, приріст чисельності населення, промислового і сільськогосподарського виробництва і т.ін.); потім загасання розвитку і поступове припинення росту - стагнація, або динамічно врівноважений режим розвитку (для соціально-

економічних систем - просте відтворення); за ним починається період спаду і деградації. Такі ж стадії розвитку проходять і штучні системи. В усіх випадках в основі циклічності лежать автоколювання. А вони можливі лише при постійному припливі трьох ресурсів - енергії, речовини і інформації. Для зручності будемо скорочено називати їх сукупність - ЕРІ.

Виникає важливе практичне і теоретичне запитання - чому при стійкій сталості витрат у потоці ЕРІ на вході системи, ці витрати є коливальними на її виході? Що відбувається всередині системи, чому вона видає вироблені нею ЕРІ періодично, порціями? Ясно, що кожен генетичний різновид систем має специфічні особливості. Однак існують закономірності періодичності, загальні для цілісних системних утворень, незалежно від їхнього генезису.

Наприклад, в економіці на запитання, чому відбувається спад виробництва і в результаті припиняється зростання системи (наприклад, по чисельності працюючих, по прийому студентів до вузів і ін.), відповідь однозначна: тому що падає попит на продукцію або фахівці даного профілю суспільству непотрібні і т.п. Але на запитання, чому падає попит, немає однозначної відповіді. Наявні пояснення причин не стосуються суті процесу, не розкривають його фізичної суті. А чи буде збільшуватися продуктивність соціально-економічної системи, якщо попит на вироблену нею продукцію буде нескінченно довго зростати? Відповідь на це запитання представляється важливою і в теоретичному, і в практичному плані, і може розглядатись як ще один крок у дослідженні циклів суспільного розвитку і розвитку соціально-економічного прогнозування [13].

З самого початку виникнення нової системи або розробки нової технології виробництва, у прихованому виді формується супутня їй система-паразит, що споживається не тими ЕРІ, що надходять на вхід системи-донора або видаються нею на виході, а тими, котрі ця система-донор робить для себе і за рахунок яких вона здійснює своє життєзабезпечення. Даний принцип функціонування характерний для всіх без винятку цілісних системних утворень, що формуються і розвивають-

ся в природі: так відбувається розвиток річищ рік і заплав, обмілин морів, озер і водоймищ, екзогенних процесів на суші, формування ґрунтового покриву, розвиток біогеоценозів, формування космічних утворень ... і соціально-економічних систем. Дана закономірність відноситься до числа загальних і визначає розвиток не тільки всіх матеріальних систем, але й абстрактних, наприклад моделей, ідей, парадигм, гіпотез. У її підґрунті лежить другий початок термодинаміки.

Формулюється ця закономірність у такий спосіб: самоорганізація цілісних структур, поза залежністю від їхнього генезису, здійснюється внаслідок нерозривної суперечливої єдності двох взаємодіючих типів потоків ЕРІ - А-поток, що формує систему, і В-поток, що дезорганізує її. Цикл розвитку систем формується з двох складових: тієї, що характеризує розвиток системи з позитивним насиченням, згідно з логістичним законом ( $A > B$ ); й іншої, що характеризує розвиток системи з негативним насиченням ( $B < A$ ), що теж відбувається за логістичним законом. В усіх випадках процес спрямований до  $A = B$ .

З моменту досягнення рівності витрат ЕРІ, щоб утримати продуктивність системи на досягнутому рівні, необхідне введення додаткових РЕІ у А-потік, унаслідок чого витрати на виробництво продукції і зміст самої системи починають перевищувати прибуток. Тому після закінчення деякого часу систему необхідно змінювати: змінювати ідеологію, технологію, перебудовувати виробництво і ... змінювати політику держави.

На основі описаної вище закономірності можна відповісти на запитання, чому система входить у режим автоколювання при тривалій сталості надходження на її вхід ЕРІ.

Надходження ЕРІ на вхід систем не може бути постійним. Коливальний характер їх надходження не може не відбиватися на циклічності функціонування самої системи. Цикли складаються, супроводжуючись ефектами синергізму і кумуляції ЕРІ з можливим резонансом. У результаті в розвитку соціально-економічної системи спостерігаються піки інтенсивного зростання і провалів її продуктив-

ності. Коливальний режим надходження ЕРІ на вхід системи, якщо він безперервний, але характеризується великою частотою, не може привести до істотної зміни параметрів її циклу – довжини періоду, амплітуди, до порушення симетричності і т.ін. Однак довгоперіодичні і високоамплітудні коливання витрат ЕРІ на вході системи у всіх випадках без винятку викликають істотні зміни в системі, і її власний цикл розвитку ускладнюється. Отже, власний цикл системи визначається зовнішнім впливом системи більш високого рангу. Система буде добре, продуктивно, стійко працювати в тому випадку, якщо вона свій внутрішній (інтернальний) цикл підбудовує під зовнішній. У протилежному разі суспільна система або повинна перейти в ранг систем, що підкорені зовнішньому впливу, або, якщо цього не станеться, буде знаходитись у дисонансі із соціально-економічним середовищем, відтворюючи перманентну кризу. Для соціально-економічних систем таким середовищем виступають великі промислово розвинуті держави, які володіють монополією на перспективи соціально-економічного розвитку, природні умови, наявність запасів природних ресурсів [11].

Як відбувається зміна внутрішнього циклу розвитку суспільної системи якоїсь країни, що розвивається, можна розглянути на такому прикладі. Припустимо, що високорозвинена країна здатна генерувати цикли різної амплітуди і тривалості по всіх показниках що визначають сучасний прогресивний розвиток. Припустимо, що держава у цій країні володіє такими можливостями, але не ставить свідомої мети захоплення лідируючого політичного положення у світі і зовсім не втручається в політику інших країн. Вона лише робить продукцію, що користується попитом усередині країни та в інших країнах. Це означає, що на вхід будь-яких інших соціально-економічних систем будуть надходити речовини (різні види устаткування і матеріалів), енергія (включаючи валюту) й інформація у тому вигляді, в якому вони виробляються в країні-лідері. Цій країні байдуже, чи подобається комусь в інших країнах те, що вона робить. У даному випадку всі ті країни, що отримують продукцію країни-лідера, опосеред-

ковано будуть керовані нею; вони змушені робити в себе переважно ті види ЕРІ, що необхідні цій країні. І тоді циклічність виробництва у всіх інших державах стане синхронною, що означає розвиток усіх цих країн як об'єднаної вільно (без застосування цілеспрямованого тиску) системи, що самоорганізується. Для переходу до безпосереднього управління досить ввести усвідомлене регулювання потоків ЕРІ. Власне, з цього моменту починається зовнішня політика країни-лідера. І суть її в теоретичному плані полягає в тому, щоб цілеспрямовано змінювати життєві цикли тих або інших видів виробництва в країнах, що підкоряються.

Принциповим є те, що, за рахунок цих чисто економічних методів, можливе ослаблення і навіть руйнування державної влади в інших країнах. Воно здійснюється за допомогою добре спланованої і прорахованої маніпуляції ЕРІ - матеріалами, що поставляються для даної країни, енергією (у вигляді валюти або енергоносіїв) та інформацією - у контрольованому обсязі і якості [22].

Початок життєвого циклу виробництва якого-небудь виду продукції (і навіть будь-якої інтелектуальної цілеспрямованої діяльності) характеризується повільністю розвитку, вимагає підвищених затрат праці і матеріалів, коштів і законодавчо-правової підтримки держави. В той же час ця стадія характеризується визначеністю алгоритму дій. Вершина ж циклу характеризується стагнацією і невизначеністю подальшого стану. У цей момент здійснюється пошук шляхів виходу системи на новий виток розвитку - у протилежному разі вона може бути знищена. Ці дві стадії, стосовно зовнішнього впливу, є найбільш уразливими, а система - хиткою, особливо на вершині циклу. Щоб задавити паростки нового в якій-небудь країні, досить організувати протидію циклу запланованої до виробництва продукції. Скажімо, створити пільгові умови для широкого проникнення на ринок якої-небудь держави даного виду продукції по знижених цінах й у кількості, що задовольняє попит. Можливо, саме за такою схемою здійснювався підриг в Україні галузей, пов'язаних з виробництвом високотехнологічної продукції.

Таким чином, щоб зруйнувати або задушити розвиток тих чи інших галузей економіки, необхідно поставляти ті види ЕРІ, що підсилять спад виробництва цих галузей, але будуть ініціювати зростання виробництва інших видів продукції, необхідних для країни, на яку здійснюється зовнішній вплив. А щоб підвищити невизначеність розвитку системи, коли вона знаходиться у стадії стагнації, щоб запобігти можливості пошуку нових, прогресивних шляхів, може запускатися помилкова інформація, у поєднанні з економічним впливом, що, наприклад, допускає припинення розвитку життєво необхідної для країни галузі.

Важливе значення в складанні прогнозу розвитку будь-якої суспільної системи та вироблення відповідної державної політики має знання про те, що всі вони без винятку розвиваються циклічно, причому в першій половині циклу ростуть з насиченням і неодмінно за логістичним законом. Крім того, одержавши дані по характеру В-потіку, можна дати прогноз соціально-економічного розвитку [8].

Слід враховувати, що у природі в цілому й у суспільних системах як її частині існують два варіанти розвитку:

- зародження і формування нового циклу в старому, коли розвиток нового базується на фундаменті старого циклу, підтримується і годується ним;

- незалежний або слабо зв'язаний зі старим розвиток нового циклу, коли новий цикл формується на уламках старого.

Цикли розвитку суспільних систем можна поділити на кілька типів, серед яких основними є наступні: 1) цикл конформного (автомодельного) розвитку - динамічно урівноваженого стану; 2) цикл еволюційних революцій; 3) цикл еволюційних катастроф.

Цикл конформного (динамічно зрівноваженого або стагнаційного) розвитку соціально-економічних систем має вигляд симетричної поступальної хвилі. Він характерний для суспільних систем, у їхньому розвитку не виникає будь-яких явищ, що фундаментально змінюють продуктивність праці та самі умови життя. З наближенням хвилі до межі повинна відбуватися зміна ідей соціально-економічної організації та функціонування. Але

якщо цієї зміни не відбувається, то розвиток країни (соціально-економічної системи нижчого рангу), за умови використання внутрішніх ресурсних можливостей, є самодостатнім, автономним, або конформним. Рівень валового суспільного продукту при цьому за відносною величиною зберігається постійним або може зростає за рахунок використання додаткових ресурсів інших країн. У близькому до такого стану розвитку перебувають зараз країни, що складають так званий «золотий мільярд»: США, ФРН, Англія, Японія й ін. В ізолюваному стані валовий суспільний продукт у даних країнах не тільки б не підвищувався, а навіть знижувався. Для збереження і підтримки досягнутого цими державами рівня соціально-економічного розвитку їм потрібен усе більш наростаючий потік ресурсів [3]. Цим і визначається їхня сучасна зовнішня політика у світі в цілому і по відношенню до України зокрема.

Країни, що досягли у своєму розвитку найвищих світових показників, для збереження і тим більше примноження валового суспільного продукту змушені переходити на експлуатацію ресурсів усієї планети. У зв'язку з неминучим виснаженням світових запасів ресурсів і неодмінною зміною парадигми розвитку цивілізації цикл розвитку даних країн зміниться.

Існують і цикли еволюційних революцій або цикли інтенсивного розвитку. Зародження нової, більш прогресивної ідеї, наукові досягнення, розробка і введення нових виробничих технологій викликають поступове зниження потенціалу старої ідеї, уповільнення, а потім і падіння темпів зростання продуктивності суспільної системи. Однак розвиток нової структури в системі веде до підвищення продуктивності, і сумарна величина валового суспільного продукту більшає. У даному варіанті циклічного розвитку соціосистеми важливим є те, що нове замінює старе в оптимальний період за часом і змістом, і горизонт розвитку розширюється. Держава у такий час має вирішальний вплив на перебіг подій. Така суспільна система не руйнується, а вдосконалюється і в результаті стійко й динамічно розвивається. Періодичні спади виробництва не ведуть

до значного падіння валового суспільного продукту. Усе нове базується на старому і підтримується ним. Даний тип циклу розвитку є найбільш оптимальний і тісно пов'язаний із зміцненням національної держави, її виходом з-під впливу інших держав [4].

Найбільш неприйнятними є цикли еволюційних катастроф. У суспільній системі та, відповідно, системі державної влади після досягнення якогось високого рівня розвитку починають мимоволі формуватися (під впливом інших організуючих ідей і консолідуючих сил) дезорганізуючі тенденції, тоді як прогресивні ідеї, які зміцнюють суспільство та зміцнюють державу, розвитку не одержують. У результаті суспільна система саморуйнується, і залишаються тільки її релікти. І після виникнення хаосу починається перехідний період, а потім формується новий порядок [1].

**Висновки.** Саме по такому шляху, як показують дані стагнації української економіки, йшов в останні два десятиліття розвиток соціально-економічних процесів в Україні. Стара структура державної влади та її функціонування під впливом привнесених ззовні ідей була, з історичної точки зору, миттєво зруйнована, а потім почався процес формування хаосу з усіма найбільш характерними для нього рисами: безліч політичних, суспільних, економічних, релігійних і ін. течій; майнове розшарування; самоорганізація мафіозних структур; автаркія державного апарату тощо.

Дуже ймовірно, з огляду на поширення тероризму в світі, міграційну хвилю в Європі, різке зростання видобутку нафти, що у напрямку до еволюційної катастрофи зараз йде і розвиток світової цивілізації взагалі. Якщо буде продовжуватися сталий режим (а поки що немає нових прогресивних ідей розвитку суспільства), то буде досягнута межа можливостей планети і цикл розвитку цивілізації закінчиться переходом у стан хаосу.

Слід відзначити, що розвиток природи та її систем (екосистем) також відбувається переважно за типом циклів еволюційного розвитку: поступального динамічно рівноважного розвитку або еволюційних революцій - інтенсивного розвитку. Тоб-

то, це такий же тип циклів розвитку що характерний і для суспільних систем різного рівня: держав, корпорацій, підприємств, ідей – наукового, технологічного, технічного, філософського, соціально-економічного розвитку та ін. Загальною характерною рисою даного типу циклів розвитку є те, що новий порядок у вигляді різного роду ідей формується в надрах системи ще в момент її функціонування, на основі ідей попереднього періоду. При цьому розвиток нових ідей і їхнє матеріальне втілення поступово витісняє з життя старі.

Такий процес не викликає значного економічного спаду, і суспільна система розвивається або самоподібно (повторює себе по обсягу валового суспільного продукту), або змінює структуру на більш прогресивну (цикл еволюційних революцій).

Між тим, нова ідея може зародитися й одержати розвиток занадто пізно, коли ресурс старих ідей «висихає» цілком і суспільна система старіє й деградує. Відбувається це переважно за рахунок того, що замість однієї або декількох ідей структурної реорганізації держава одержує та впроваджує безліч ідей і ідейок, серед яких жодна не є визначальною. Саме це веде до формування хаосу як закономірного стану.

Якщо протягом деякого часу не виникає єдина, об'єднуюча суспільство ідея організації структури функціональних відносин, то порядок формується за рахунок фізичного, силового придушення одних політичних рухів іншими. При цьому в дію вводиться яка-небудь ідея про сильного лідера (вождя, диктатора), що переміг, та його оточення. У цьому випадку перспектива розвитку суспільства та держави цілком залежить від інтелектуального рівня і моральних якостей людей, що володіють владою.

Слід зазначити, що в розвитку суспільства, держави або її складових нижчих рівнів виявляють себе всі типи циклів розвитку. На одних інтервалах соціально-економічні процеси розвиваються в циклі еволюційних катастроф, на інших - даний тип переходить у цикл еволюційних революцій, а потім і в цикл поступального динамічно рівноважного розвитку. Во-

чевидь, що ці три типи циклів розвитку складаються в цикл більш високого порядку - мегацикл, що формується на основі принципово нових, прогресивних ідей

соціально-економічної організації або, у протилежному разі, закінчується розвитком грандіозного хаосу цивілізації. Такі цикли називаються «довгими хвилями».

#### СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Анатомия кризисов / А.Д.Арманд, Д.И. Люри, В.В. Жерехин и др. - М.: Наука, 1999.
2. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVIII ст. У 3-х томах. Т. 3. Час світу. – К., 1998.
3. Василькова В.В. Порядок и хаос в развитии социальных систем: (Синергетика и теория социальной самоорганизации). – СПб, 1999.
4. Воронкова В.Г., Фурсін О.О., Сапа Н.В. Соціально-орієнтоване державне управління: монографія / О.О.Фурсін, Н.В.Сапа, під ред.. д.ф.н., проф. Воронкової В.Г./ Запоріжжя, ЗДІА, 2011.
5. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. – М., 1994.
6. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры // Приложение к журналу «Экономический бюллетень конъюнктурного института» - Вопросы конъюнктуры. - М., 1925., Т.1. вып.1. С. 28-79.
7. Кондратьев Н.Д., Опарин Д.И. Большие циклы конъюнктуры. - М., 1928.
8. Кузьменко В.П. Цикличность социально – политико-экономических процессов и их прогнозирование // Посредник, окт. 1994. № 66. 15-17 сс.; № 67. 16-18 сс.;
9. Кузьменко В.П. Космопланетарність української наукової думки і циклічність соціально-економічного розвитку // Сучасність. 1994. № 5. 150-154 сс.
10. Левис Э. Периодичность в развитии феноменов разума и экономических кризисов // Принцип неопределенности и прогноз развития социально-экономических систем. --Томск, 1999. - С. 38-42.
11. Поздняков А.В. Механизм циклического развития социосистем // Принцип неопределенности и прогноз развития социально-экономических систем. - Томск, 1999. - С.29-38.
12. Полетаев А.В., Савельева И.М. Циклы Кондратьева и развитие капитализма (опыт междисциплинарного исследования). – М., 1993.
13. Плотинский Ю.М. Математическое моделирование динамики социальных процессов. - М., 1992.
14. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. М., «Прогресс», 1986.
15. Туган-Барановский М.И. Избранное. Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризисов. - М., 1997.
16. Хакен Г. Синергетика. Иерархия неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах. М., 1985.
17. Чижевский А.Л. Физические факторы исторического процесса. – Калуга, 1924.
18. Яковец Ю.В. История цивилизаций: Учеб. пособие для студентов вузов гуманитар. профиля, 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. — 347 с
19. Scumpeter J. The theory of economic development, N. Y., 1961;
20. Scumpeter J.Capitalism, socialism and democracy, 3 ed., N. Y., 1950; Ten great economists, N. Y., 1942.
21. Kuznets S. Economic growth of nations. Total output and production structure, Cambr. (Mass.), 1971.
22. Mensh G. Stalemate in Technology: Innovation Overcome the Depression. – Cambridge, Mass., 1979.
23. Rostow W.W. Cycles in the fifth Kondratieff upswing // The business cycle and public policy 1929-1980. Wash. - 1980.

#### REFERENCES:

1. Anatomiciya krizisov (). 1999. Nauka, Moscow (in Russian).
2. Brodel', F., 1998. Material'na tsyvilizatsiya, ekonomika i kapitalizm, XV – XVIII st. U 3-kh to-makh (Anatomy of a crisis) (Material civilization, economy and capitalism XV - XVIII. In 3 vols). Vol. 3. Chas svitu. Kyiv (in Ukrainian).
3. Vasilkova, V.V., 1999. Poryadok i haos v razvitii sotsialnyih sistem: (Sinergetika i teoriya sotsi-alnoy samoorganizatsii) (Order and chaos in the development of social systems: (Synergetics and the theory of social self-organization)). Spb. (in Russian).

4. Voronkova, V.H., Fursin, O.O., Sapa, N.V., 2011. Sotsial'no-oriyentovane derzhavne upravlinnya: monohrafiya (Socially-oriented governance: monograph). ZDIA (in Ukrainian).
5. Gumilev, L.N., 1994. Etnogenez i biosfera Zemli (Ethnogenesis and biosphere of the Earth). Moscow (in Russian).
6. Kondratev, N.D., 1925. Bolshie tsikly kon'yunktury (Big cycles conjuncture). Prilozhenie k zhurnalu «Ekonomicheskiy byulleten kon'yunkturnogo instituta» - Voprosy kon'yunktury 1. Vol.1, 28-79. Moscow (in Russian).
7. Kondratev, N.D., Oparin, D.I., 1928. Bolshie tsikly kon'yunktury (Big cycles conjuncture). Moscow (in Russian).
8. Kuzmenko, V.P., 1994. Tsiklichnost sotsialno – politiko-ekonomicheskikh protsessov i ih prognozirovaniye (The cyclic nature of socio - political and economic processes and forecasting). Posrednik, okt. 66, 15-17; 67. 16-18 (in Russian).
9. Kuz'menko, V.P., 1994. Kosmoplanetarnist' ukrayins'koyi naukovoï dumky i tsyklichnist' sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku (Kosmoplanetarnist Ukrainian scientific thought and cyclical economic and social development). Suchasnist' 5, 150-154 (in Ukrainian).
10. Levis, E., 1999. Periodichnost v razvitii fenomenov razuma i ekonomicheskikh krizisov (The frequency of the phenomena in the development of intelligence and economic crises). Printsip neopredelennosti i prognoz razvitiya sotsialno-ekonomicheskikh sistem. 38-42. Tomsk (in Russian).
11. Pozdnyakov, A.V., 1999. Mehanizm tsiklicheskogo razvitiya sotsiosistem (Cyclical development mechanism sotsiosistem). Printsip neopredelennosti i prognoz razvitiya sotsialno-ekonomicheskikh sistem. S.29-38. Tomsk (in Russian).
12. Poletaev, A.V., Saveleva, I.M., 1993. Tsikly Kondratieva i razvitie kapitalizma (opyit mezhdistsiplinarnogo issledovaniya) (Kondratieff cycles and the development of capitalism (the experience of an interdisciplinary study)). Moscow (in Russian).
13. Plotinskiy, Yu.M., 1992. Matematicheskoe modelirovaniye dinamiki sotsialnykh protsessov (Mathematical modeling of the dynamics of social processes). Moscow (in Russian).
14. Prigozhin, I., Stengers, I., 1986. Poryadok iz haosa. Novyy dialog cheloveka s prirodoy (Order out of chaos. The new dialogue of man with nature). Progress, Moscow (in Russian).
15. Tugan-Baranovskiy, M.I., 1997. Izbrannoe. Periodicheskie promyshlennyye krizisy. Istoriya angliyskikh krizisov. Obschaya teoriya krizisov (Favorites. The periodic industrial crises. History of the English crises. The general theory of crises). Moscow (in Russian).
16. Haken, G., 1985. Sinergetika. Ierarhiya neustoychivostey v samoorganizuyuschihsya sistemah i ustroystvakh (Synergetics. The hierarchy of instabilities in self-organizing systems and devices). Moscow (in Russian).
17. Chizhevskiy, A.L., Fizicheskie faktory istoricheskogo protsessa (Physical factors of the historical process). Kaluga (in Russian).
18. Yakovets, Yu.V., 1997. Istoriya tsivilizatsiy: Ucheb. posobie dlya studentov vuzov gumanit. profilya, 2-e izd., pererab. i dop. (History of Civilizations: Proc. manual for students of universities of humanity. Profile, 2nd ed., rev. and ext.). Gumanit. izd. tsentr VLADOS, Moscow (in Russian).
19. Scumpeter J. The theory of economic development, N. Y., 1961;
20. Scumpeter J. Capitalism, socialism and democracy, 3 ed., N. Y., 1950; Ten great economists, N. Y., 1942.
21. Kuznets S. Economic growth of nations. Total output and production structure, Cambr. (Mass.), 1971.
22. Mensh G. Stalemate in Technology: Innovation Overcome the Depression. – Cambridge, Mass., 1979.
23. Rostow W.W. Cycles in the fifth Kondratieff upswing // The business cycle and public policy 1929-1980. Wash. - 1980.

**Квітка Сергій Андрійович** – кандидат філософських наук, доцент  
Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної  
академії державного управління при Президенті України  
Адреса: 49044, м. Дніпропетровськ, вул. Гоголя, 29  
E-mail: skvitka@i.ua

**Kvitka Serhii Andriiovych** – PhD in philosophy, associate professor  
Dnepropetrovsk regional institute of public administration, the National academy of  
public administration, office of the President of Ukraine  
Address: 29, Gogol Str., Dnipropetrovsk, 49044, Ukraine  
E-mail: skvitka@i.ua